

A Comparative Study of Lexical Selection in the Translation of Selected Qur'anic Verses: With Reference to the Translations of Shah Waliullah Dehlawi and Garmaroudi

Reza Rezaei ^{1✉} | Abdolrahman Gamshadzei ²

1. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran.

Email: Rrzaei@lihu.usb.ac.ir

2. PhD student in Arabic Language and Literature, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran.

Email: Gumshadzei@pgs.usb.ac.ir

Article history Received: 21 December 2024 Received in revised form: 06 February 2026 Accepted: 20 March 2026 Published online: 21 March 2026

Abstract

Shah Waliullah Dehlavi is considered one of the greatest Quran scholars and activists in the field of Hadith sciences in the 12th century AH in the Indian subcontinent. He was a Quran scholar, Hadith scholar, jurisprudence scholar, and an unparalleled theologian of his time. One of Dehlavi's most important masterpieces is the Persian translation called "Fath al-Rahman". Dehlavi's valuable work has attracted the attention of many Quran scholars and researchers of Quranic sciences due to its special features. The translation of the Quran into Persian in the subcontinent is important in terms of Persian and Arabic linguistics and in terms of the translator's level of depth in topics related to Quranic sciences and literary aesthetics. In order to explain the aforementioned aspects, this research has been conducted using a descriptive and analytical method and in comparison with the literary and authoritative translation of the Holy Quran by Ali Mousavi Garmarudi in the field of the structure of the command and the translation of the concept. The findings of the research, in comparison with Garmarudi's translation, show that Muhaddis Dehlavi's translation is a noteworthy and distinguished translation in terms of its attention to literary subtleties, consideration of rhetorical nuances, accuracy in morphological and syntactic structures, and also the clarity and usefulness of the intended meanings. It is highly citation-worthy both due to semantic details and due to its reference and attribution, and it enjoys a worthy authority and credibility in Quranic studies in the subcontinent.

Keywords: Holy Quran, Translation, Muhaddis Dehlavi, Garmarudi.

1. Introduction

The context and structure of every language possess their own distinctive features and characteristics. These features function as instruments for conveying meaning and enable the transmission of concepts embedded within a language to the مخاطب (audience). In Arabic, the semantic range of expressions and constructions is notably extensive. Shah Waliullah Dehlawi, one of the most prominent Qur'anic scholars and leading figures in Hadith studies in the 12th century AH in the Indian subcontinent, occupies a distinguished position in this field.

The translation of the Qur'an into Persian in the subcontinent began approximately two centuries prior to Dehlawi with the translation of Makhdoom Nuh in 998 AH. However, Dehlawi's translation is undoubtedly regarded as the most precise and scholarly translation in that region (Haddad-Adel, 1390:

Journal of Subcontinent Researches, Vol. 18, No.50, 2026, pp.177-194.

DOI: 10.22111/JSR.2026.51196.2484

© Rezaei, R; Gamshadzei, A.

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

58). The Persian translation of the Qur'an in the subcontinent is significant both from the perspective of Persian and Arabic linguistics and in terms of Dehlawi's depth of engagement with Qur'anic sciences and literary aesthetics.

In order to better understand the conceptual and structural merits of Dehlawi's Persian translation and to highlight his sensitivity to the linguistic requirements of both Arabic and Persian, his translation is compared with one of the finest contemporary Persian translations of the Qur'an, namely that of Garmaroudi. This comparison aims to reveal the distinctiveness and dignity of Dehlawi's translation through lexical and structural analysis.

Problem Statement, Research Significance, and Research Questions

The translation of the Holy Qur'an is essential for those who lack proficiency in Arabic. This need is particularly evident in the Indian subcontinent. Without an accurate and comprehensible translation, access to the profound meanings of the Qur'an and the ability to benefit from its teachings become difficult. Despite its antiquity, Dehlawi's Persian translation is recognized as a valuable work due to its precision and subtlety. Baha' al-Din Khorramshahi describes Garmaroudi's translation as one of the most eloquent, Persianized, and fluent translations of the Qur'an throughout its more than 1,200-year history (Garmaroudi, 1383: 629).

This study seeks to answer two fundamental questions:

- a) What are the characteristics of Shah Waliullah Dehlawi's translation in terms of grammatical structure and adherence to semantic requirements?
- b) In comparing the translations of Dehlawi and Garmaroudi, which demonstrates greater fidelity to conceptual and lexical precision?

2. Methodology

This research is conducted using a descriptive-analytical method. First, the general features of Dehlawi's Qur'anic translation are examined. Subsequently, selected cases from Dehlawi's Persian translation are analyzed comparatively alongside Garmaroudi's translation. To elucidate semantic and lexical subtleties, reference has been made to works on Qur'anic exegesis, Arabic linguistics, and grammatical studies. Data collection has been carried out through library-based and documentary (digital) methods.

3. Discussion

Both Dehlawi and Garmaroudi are distinguished representatives who, through their engagement with Qur'anic translation, have contributed to the dynamism and enrichment of Persian literature. In the following, selected verses from various surahs are examined from rhetorical and structural perspectives, with attention to linguistic subtleties, in order to determine how sensitivity to context and structure affects the accurate conveyance of meaning.

Example 1: Surah al-Qadr (97:2) (وما أدراك ما ليلة القدر)

One of the distinctive Qur'anic stylistic features is the expression "*wa mā adrāka*". This construction is a significant element of Qur'anic discourse, often employed to emphasize the عظمت (magnitude) of a subject. It appears twelve times in the Qur'an, consistently indicating the عظمت and importance of the موضوع (subject).

- Dehlawi: "What has made you know what the Night of Decree is?"
- Garmaroudi: "What do you know what the Night of Decree is?"

From a syntactic perspective, Dehlawi's translation more closely aligns with the grammatical structure of the original verse. The agreement between the verb and its subject is explicitly preserved. In contrast, Garmaroudi offers a more interpretive rendering and leaves the subject of the verb *adrā* implicit. Consequently, his translation does not fully convey the intended nuance, which emphasizes the mediating cause that informs the مخاطب about the Night of Decree. This nuance is preserved in Dehlawi's translation but overlooked in Garmaroudi's.

Example 2: Surah al-Baqarah (2:264) (... عليه تراب فأصابه وابل ...)

This verse likens charity accompanied by harm or reproach to a barren surface.

- Dehlawi: "Upon it is a small amount of dust."
- Garmaroudi: "Upon it lies dust."

Here, Dehlawi's precision becomes evident. The word *turāb* appears as an indefinite noun, which inherently conveys a sense of smallness or insignificance. Dehlawi reflects this nuance in his translation, whereas Garmaroudi and many other translators overlook the descriptive implication embedded in the indefinite form (Shaykh al-Hind, 1393: 44; Ravaqi, 1402: 1/9).

Example 3: Surah Quraysh (106:1) ﴿لَا إِلَافَ قُرَيْشٍ﴾

- Dehlawi: "For the gratitude of the familiarity granted to Quraysh"
- Garmaroudi: "For the cohesion of Quraysh"

Garmaroudi interprets *ilāf* as cohesion (i.e., the continuity of winter and summer journeys). According to this interpretation, the reason for worship would be the continuity of these journeys. However, based on Dehlawi's translation, the cause relates to the نعمت (blessing) of familiarity, which encompasses both prosperity and امنیت (security). This interpretation is supported by Surah al-Anfal (8:26): "*snatched away from around them*". Dehlawi demonstrates particular attentiveness to this contextual nuance.

4. Conclusion

This study demonstrates that although both Dehlawi's and Garmaroudi's translations are distinguished and stylistically significant, each reflects a distinct interpretive approach in conveying meaning. The findings indicate that Dehlawi pays meticulous attention at the rhetorical level to secondary meanings, contextual coherence (siyāq), grammatical variations (i'rāb), and subtle morphological and syntactic features.

This is particularly noteworthy given his geographical distance from the primary centers of Arabic scholarship in the subcontinent, underscoring the depth, precision, and breadth of his studies in Arabic literary sciences, Shari'ah, and Qur'anic exegesis.

In contrast, Garmaroudi's translation is fluent and accessible, sparing the reader from linguistic complexity. However, in terms of grammatical and rhetorical precision, it is, in certain instances, less exact when compared to Dehlawi's translation.

5. References

The Qur'an

Al-Bashri Library.

Alusi, Abu al-Fadl Shihab al-Din al-Sayyid Mahmoud, (1415). The Spirit of the Meanings in the Interpretation of the Great Quran and the Seven Seconds, first edition, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyah.

Al-Zamakhshari, Abulqasem Jarallah Mahmoud bin Omar, A(Bita) Sass al-Balagha, Research by Abdul Haim Mahmoud, Publications of Islamic Propaganda Office, Qom

Ansari Masoud, (1392) Nedayi Islam Quarterly, 16th year, issue 94.

Beizawi, Naseruddin, (1418). Tafsir al-Baydawi, first edition, Beirut: Dar Ihya al-Trath al-Arabi.

Bukhari, Muhammad bin Ismail, (1437). Sahih al-Bukhari, 1st edition, Pakistan.

Darvish Muhyiddin bin Ahmed Mustafa Arabization of the Qur'an and exponent. of al-Irshad for university affairs - Homs - Syria, (Dar al-Imamah-Damascus-Beirut), (Dar Ibn Kathir-Damascus-Beirut).

Dehlavi Shah Waliullah, (1989), Translation of the Holy Quran, Noorani Library, Peshawar, Pakistan.

Dervish, Mohiuddin bin Ahmed Mustafa, (1415). Arabization of the Qur'an and the statement, 4th edition, Damascus: Dar Ibn Kathir, Damascus, 1: 4th, 1415 AH.

Garmarodi, Seyyed Ali Mousavi, (1383), translation of the Holy Quran, first edition, Qom: Qadiani Publications.

Ghasemi, Mahmoud Masoud Alam, (1381), the biography of Shah Waliullah Muhaddith Dehlavi, translated by Abdullah Khamsh Heravi, first edition, Torbat Jam: Sheikhu Islam Ahmadjam Publications.

Ibn Khalwiyyah. Hossein bin Ahmad, (1368). Arabs 30 Surah Man al-Qur'an, Third edition, Tehran: Ahmadi Printing House.

Ibn Manzoor, Muhammad bin Makram bin Ali, (1414). Lisan al-Arab, third edition, Beirut: Dar Sader.

Khazan, Aladdin, (1415). Labab al-Taawil fi ma'ani al-Tanzil, first edition, Beirut: Dar Ihya al-Tarath.

Khorramshahi Baha al-Din, (1385), Tarjuman Wahi Magazine, 5th year, issue 1

Khorramshahi, Baha al-Din and others, (1377), Encyclopedia of the Quran and Quranic Studies, Tehran: Dostan Publications.

Kosha, Mohammad Ali, (2013). Educational translation of the Holy Quran, Tehran: Ehsan Publishing House.

- Mahli, Jalaluddin Muhammad bin Ahmed Walsiuti, Jalaluddin Abd al-Rahman bin Abi Kabar, (no date). Tafsir al-Jalalin, first edition, Cairo, Dar al-Hadith.
- Maraghi, Ahmed bin Mustafa, (1365). Tafsir al-Maraghi, first edition, Egypt: Mostafa al-Babi al-Halabi school.
- Meybodi Ahmed bin Mohammad, (2008) Translation of the Quran, Tehran: Written Heritage Research Center.
- Mohammad, Mohammad Abu Laila (2002 AD). Al-Qur'an al-Karim Man al-Manzoor al-Isthraghi, (Critical and Analytical Study), first edition, Egypt: Dar al-Nashr Lal Jamiat.
- Mustafawi, Hassan, (1360) research on the words of the Holy Quran.
- Nadavi, Abulhasan Ali, (1382), History of Invitation and Departure, translated by Mohammad Ebrahim Damani, first edition, Zahedan: Sediqi Publications.
- Najda Ramadan, (1998). Translation of the Qur'an and works in meanings, Damascus: Dar al-Muhiba for printing and publishing and distribution.
- Nasafi, Abu Barakat, (1319). Tafsir al-Nasafi, first edition, Beirut: Dar al-Kalam al-Tayyib.
- Nisaburi, Abu al-Hussein Muslim bin Al-Hajjaj, (1429). Sahih al-Muslam, research and compilation of hadiths: Ahmad Zaha and Ahmad Enayat, Beirut: Dar al-Kutub al-Arabi.
- Osmani, Mohammad Shafi, (2012). Ma'arif al-Qur'an, translated by Mohammad Yusuf Hosseinpour, first edition, Torbat Jam: Shaykh al-Islam Jam Publications.
- Qurtubi, Abu Abdullah, Muhammad bin Ahmad Al-Ansari, (1384). Al-Jamae Lahakm al-Qur'an, second edition, Cairo: Dar al-Kutub al-Masriyyah.
- Rowaqi, Ali, (1402). Holy Qur'an, Tehran: Sokhn Publications.
- Sarkhsi, Muhammad bin Ahmed B. Abi Sahl, Mabusut, Egypt, Al-Saada Press
- Sheikh Al-Hind, Mahmoud Hassan, (2013). Translation of the Holy Quran, Tehran: Ehsan Publishing House.
- Tajm al-Tafsir fi al-Tafseer al-Qur'an l'Ajam, edited by: Najib Mayel Heravi, Tehran
- Tantawi Mohammad Seyed, (1997). Al-Tafseer al-Wasit for the Holy Qur'an, first edition, Cairo: Dar Nahda Misr for printing, publishing and distribution.
- Tehran, publishing and translation company
- The Great Islamic Encyclopedia, (1367) London: Berlin Publications.
- Zaheli, Wahba bin Mustafa, (1418). Al-Tafsir al-Munir fi al-Aqeedah and Shariah and Manhaj, third edition, Damascus: Dar al-Fakr.
- Zamakhshari, Abu al-Qasim Jarallah Mahmud bin Omar, (1430). Al-Kashaf's Commentary on the Facts of Al-Tanzir and Ayun Al-Aghaweel in the Ways of Ta'awil, 3rd edition, Beirut: Dar al-Marafa.
- Zarkani, Mohammad Abdul Azim, (2010). Manahel al-Irfan fi Ulum al-Qur'an, Egypt: Dar al-Salam for printing, distribution, distribution, and translation.

Cite this article: Rezaei, R; Gamshadzei, A. (2026). A Comparative Study of Lexical Selection in the Translation of Selected Qur'anic Verses: With Reference to the Translations of Shah Waliullah Dehlawi and Garmaroudi. *Journal of Subcontinent Researches*, 18(50), 177-194.

DOI: [10.22111/JSR.2026.51196.2484](https://doi.org/10.22111/JSR.2026.51196.2484)

مقایسه گزینش واژگان در ترجمه برخی آیات قرآنی «با تکیه بر ترجمه‌های محدث دهلوی و گرمارودی»

رضا رضایی^۱ | عبدالرحمن گمشادزهی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.

رایانامه: Rrzaei@lihu.usb.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.

رایانامه: Abdulrahman.Gumshadzehi@pgs.usb.ac.ir

چکیده

شاه ولی‌الله دهلوی یکی از بزرگترین قرآن‌پژوهان و فعالان عرصه علوم حدیث در سده دوازدهم هجری در شبه‌قاره هند به‌شمار می‌آید. او قرآن‌شناس، حدیث‌پژوه، فقه‌پژوه و متکلم بی‌نظیری در زمانه خود بوده است. یکی از مهم‌ترین شاهکارهای دهلوی، ترجمه فارسی موسوم به "فتح الرحمن" است. اثر گرانقدر دهلوی به‌سبب ویژگی‌های خاص خود مورد توجه بسیاری از قرآن‌پژوهان و محققان علوم قرآن قرار گرفت. ترجمه قرآن به زبان فارسی در شبه‌قاره به‌جهتی از نظر زبان‌شناسی فارسی و عربی و به‌جهتی از نظر میزان تعمق مترجم در مباحث متعلق به علوم قرآن و زیبایی‌شناسی ادبی حائز اهمیت است. این تحقیق به‌منظور تبیین جهات مذکور، به‌روش توصیفی و تحلیلی و در مقایسه با ترجمه ادبی و معتبر قرآن کریم اثر علی موسوی گرمارودی در حیطه ساختار دستوری و رسایی مفهوم انجام شده است. یافته‌های تحقیق در تطبیق با ترجمه گرمارودی نشان می‌دهد که ترجمه محدث دهلوی از نظر توجه به لطایف ادبی، در نظر گرفتن ظرائف بلاغی، دقت در ساختارهای صرفی و نحوی و همچنین رسایی و افاده معانی مورد نظر، ترجمه‌ای قابل اعتناء و ممتاز است که هم به‌جهت دقایق معنایی از قابلیت استناد بالایی برخوردار است و هم به‌جهت ارجاع و استناد از مرجعیت و اعتبار شایسته‌ای در مطالعات قرآنی در شبه‌قاره برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: قرآن کریم، ترجمه، محدث دهلوی، گرمارودی.

۱- مقدمه

بافت و ساختار هر زبانی ویژگی‌ها و مختصات خاص خود را دارد. این ویژگی‌ها به‌عنوان ابزار انتقال معنا، مفاهیم مندرج در زبان را به مخاطب القاء می‌کند. گستره معنایی عبارات و ترکیبات در زبان عربی چشمگیر و قابل ملاحظه است. دریافت مفاهیم مندرج در آیات قرآن کریم، جدای از اطلاع عمیق و دانش گسترده نسبت به مباحث زبانی و ادبی به‌هنگام ترجمه، تسلط بر

مطالعات شبه‌قاره، دوره ۱۸، شماره ۵۰، ۱۴۰۵، صص ۱۹۴-۱۷۷.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۲۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱

استناد: رضایی، رضا؛ گمشادزهی، عبدالرحمن. (۱۴۰۵). مقایسه گزینش واژگان در ترجمه برخی آیات قرآنی «با تکیه بر ترجمه‌های محدث دهلوی

و گرمارودی»، مطالعات شبه‌قاره، ۱۸(۵۰)، ۱۷۷-۱۹۴.

DOI: [10.22111/JSR.2026.51196.2484](https://doi.org/10.22111/JSR.2026.51196.2484)

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

© رضایی، رضا؛ گمشادزهی، عبدالرحمن.

احوال و ساختار زبان دوم را نیز سخت نیازمند است. قرآن کریم به‌عنوان کتاب مقدس و آسمانی، جایگاه ویژه‌ای در زندگی مسلمانان دارد و به‌عنوان منبع اصلی هدایت و راهنمایی در جنبه‌های مختلف زندگی، از جمله اصول اجتماعی، اخلاقی و فردی، شناخته می‌شود. از آنجایی که قرآن به زبان عربی نازل شده است، فهم و درک مفاهیم آن برای غیرعرب‌ها بدون ترجمه ممکن نیست. به‌همین دلیل، قرآن‌پژوهان اسلامی در طول تاریخ تلاش کرده‌اند تا قرآن را به زبان‌های مختلف ترجمه کنند. «ترجمه قرآن در شبه‌قاره حدود دو قرن پیش از دهلوی با ترجمه مخدوم لطف‌الله بن مخدوم معروف به «مخدوم نوح د ۹۹۸ق» آغاز شده بود؛ اما ترجمه دهلوی بی‌گمان دقیق‌ترین و عالمانه‌ترین ترجمه در شبه‌قاره به‌شمار می‌آید» (حداد عادل، ۱۳۹۰: ۵۸). قرآن‌پژوهان شبه‌قاره هند با وجود این که زبان گفتارشان اردو بود اما سهم بزرگی در ترجمه قرآن کریم به زبان فارسی داشتند. این امر دال بر جایگاه ویژه زبان فارسی و سابقه دیرین آن در شبه‌قاره هند است. محدث دهلوی با وجود این که یک فردی غیرایرانی و اردو زبان بوده، اما آگاهی و تسلط او بر زبان فارسی قابل‌اعتنا و چشمگیر بوده است. او در قامت یک صاحب‌نظر و مترجم مهم فارسی قرآن کریم، اثری ارائه داده است که برخوردار از جذابیت روایت و متانت اسلوب است. این امر علی‌رغم گذر زمان، مجال و محملی در اختیار پژوهندگان زبان فارسی و ترجمه‌شناسان قرآن کریم قرار داده است تا به شرح، توضیح و بیان ظرافت‌ها و محاسن ترجمه دهلوی بپردازند. این بدان معنا نیست که ترجمه وی خالی از کاستی است، اما بیان کاستی‌ها، مورد بحث این پژوهش نیست. به‌منظور درک برخی مزایای مفهومی و ساختاری ترجمه دهلوی که منبعث از قوت سبک مترجم و دقت وی در تأدیه دقیق معنا و عنایت ویژه او به مقتضیات زبان‌شناسی است، ترجمه او با یکی از بهترین ترجمه‌های معاصر فارسی از قرآن کریم؛ یعنی ترجمه استاد گرمارودی تطبیق داده می‌شود تا برجستگی و متانت ترجمه از لابلای تطبیق و انطباق این دو اثر نمایانده شود. در مورد امتیازات ترجمه گرمارودی بسنده به سخن قرآن‌پژوه و مترجم عالقدر بهاء‌الدین خرمشاهی می‌شود که آن را طی یادداشت کوتاهی بر درخواست گرمارودی از ایشان در ارائه نظر بر ترجمه سه‌چهار جزو فارسی خودش از قرآن کریم، مرقوم نموده است. گرمارودی از وی درخواست کرده بود «که اگر راهی بدهی است یادآوری فرماید و اگر برهیچ‌یک از ترجمه‌های فراوانی که در دست داریم، هیچ‌گونه مزیتی ندارد، باز یادآوری فرماید تا ادامه ندهم». استاد خرمشاهی طی یادداشت کوتاهی چنین یادآور شدند: «ترجمه (گرمارودی) یکی از شیواترین و خوش‌خوان‌ترین و فارسی‌ترین و راحت و روان‌ترین ترجمه‌های قرآن کریم علی‌الاطلاق در تاریخ بیش از هزار و دویست ساله آن است (گرمارودی، ۱۳۸۳، پی‌نگاشت ترجمه قرآن کریم: ۶۲۹).

۱-۱. بیان مسئله و سؤالات تحقیق

ترجمه قرآن کریم و درک مفاهیم آن برای افرادی که به زبان عربی تسلط ندارند، امری حیاتی و ضروری است. بدون وجود ترجمه‌ای دقیق و قابل‌فهم، دسترسی به معانی عمیق قرآن، اصول و ارزش‌های اسلامی و بهره‌مندی از آموزه‌های آن دشوار خواهد بود؛ از این رو، ترجمه قرآن به‌عنوان یک نیاز اساسی در جوامع اسلامی شناخته می‌شود. قرآن‌پژوهان در طول تاریخ تلاش کرده‌اند تا قرآن مجید را با توجه به ادبیات و نیازهای زمان خود ترجمه و تفسیر کنند. در این راستا، ترجمه دهلوی و ترجمه گرمارودی به‌عنوان دو نمونه بارز از ترجمه‌های معاصر و تقریباً کهن قرآن کریم مورد بررسی قرار می‌گیرد. ترجمه دهلوی با وجود کهن بودن، به دلیل دقت و ظرافت خاص خود، به‌عنوان یک اثر ارزشمند شناخته می‌شود. این تحقیق در پی پاسخ به دو پرسش اساسی است:

۱. ویژگی‌های ترجمه دهلوی از نظر بافت دستوری و رعایت مقتضیات معنایی چیست؟
۲. در تطبیق ترجمه دهلوی و گرمارودی، پابندی به جزئیات مفهومی، در کدام یک جلوه و بروز بیشتری دارد؟

۲-۱. اهداف تحقیق

در پژوهش حاضر، دو هدف عمده مورد نظر است: هدف نخست از بررسی ویژگی‌های ترجمه دهلوی، نمایاندن اعتناء به مطالعات عمیق اسلامی و توجه به ادبیات عربی و فارسی در شبه‌قاره در دوره هم‌عصر دهلوی است. هدف دوم، معرفی محدث دهلوی به‌عنوان شخصیتی صاحب‌نظر در مطالعات قرآنی است که هم به ظرایف و لطایف ادبی و زبانی مسلط است و هم از دقایق علوم بلاغی و رسالت این علوم در رسایی گفتار و ابلاغ مفاهیم مندرج در متن برخوردار است.

۳-۱. روش تفصیلی تحقیق

این پژوهش بر مبنای روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته است. برای این کار در وهله اول، به بیان ویژگی‌های ترجمه قرآن دهلوی و وجوه ترجیح این اثر بر سایر ترجمه‌های قرآن کریم پرداخته شده است. بیوگرافی ایشان با تفصیل بیشتری مورد واکاوی قرار گرفته است؛ سپس، به بررسی مواردی از ترجمه دهلوی و گرمارودی به‌صورت تحلیلی پرداخته شده است. برای این هدف، به تفاسیر مختلف و کتاب‌های لغت و اعراب قرآن کریم مراجعه شده است. گردآوری اطلاعات به‌شیوه کتابخانه‌ای-اسنادی (دیجیتالی) است؛ عمده مواد پژوهش برگرفته از ترجمه دهلوی و گرمارودی و همچنین کتاب‌ها و مقالاتی که در مورد دهلوی نگاشته شده است به‌ویژه اثر مسعود قاسمی موسوم به (امام شاه ولی‌الله محدث دهلوی) و مقالاتی که به ویژگی‌های ترجمه این دو مترجم نگاشته شده، می‌باشد.

۴-۱. پیشینه پژوهش

در رابطه با بیوگرافی و ویژگی‌های ترجمه دهلوی و گرمارودی آثار و مقالات زیادی نگاشته شده است، که به پاره‌ای از آن اشاره خواهد شد. در کتاب "تاریخ دعوت و عزیمت" اثر ابوالحسن ندوی (۱۳۸۲)، به زندگی، آثار و خدمات اصلاحی شاه ولی‌الله به‌صورت مفصل پرداخته شده است. مسعود ندوی (۱۳۸۱) در کتاب "امام شاه ولی‌الله محدث دهلوی" به بررسی اندیشه‌های قرآنی دهلوی پرداخته است. بهاءالدین خرمشاهی (۱۳۷۰) در مقاله‌ای تحت عنوان: "ترجمه قرآن شاه ولی‌الله دهلوی" که در مجله ترجمان وحی (۱۳۸۰ ش ۹) چاپ شده، به بررسی و بیان ویژگی‌های ترجمه ایشان پرداخته است. غلامعلی حدادعادل در مقاله‌ای به نام: "معرفی ترجمه‌ای از قرآن که در مجله ترجمان وحی (۱۳۹۰ ش ۴۰) چاپ شده است، به معرفی و بیان نمونه‌هایی از ترجمه دهلوی پرداخته است. مسعود انصاری در مقاله‌ای تحت عنوان: "شکوه و زیبایی در ترجمه قرآن دهلوی" چاپ مجله ندای اسلام، (۱۳۹۲ ش ۹۴)، به ویژگی‌ها و زیبایی‌های ترجمه دهلوی پرداخته است. خجندی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان: "ترجمه قرآن گرمارودی در یک نگاه" که در مجله بینات به چاپ رسیده است، به معرفی ترجمه گرمارودی پرداخته است. محمدعلی کوشا در مقاله‌ای تحت عنوان: "معرفی و بررسی ترجمه قرآن کریم گرمارودی" مجله بینات (۱۳۹۳) ترجمه گرمارودی را به‌صورت مختصر معرفی و به برخی از ویژگی‌های آن اشاره کرده است؛ اما پژوهشی در رابطه با مقایسه بین ترجمه دهلوی و گرمارودی تا به حال نوشته نشده است؛ بنابراین پژوهش حاضر در این باب، جدید به-نظرمی‌رسد.

۲. دهلوی

دهلوی نام مشهور، ولی‌الله بن عبدالرحیم است (قاسمی، ۱۳۸۱: ۵۱). وی از کودکی با استعداد، با وقار و نیک‌سرشت بود؛ چنان‌که توأم با سادگی، زیباپسند و متواضع بود. در واقع زندگی و آموزش و پرورش و شخصیت پدر، بر وی تأثیر عمیقی افکنده بود و پدرش، نقش استاد، مربی و پیر و مرشد و همه را بازی کرده بود (همان: ۶۱). ایشان در پنج‌سالگی در مکتب قرآنی ثبت‌نام کردند در هفت‌سالگی از حفظ قرآن فارغ شدند، وی در سن پانزده‌سالگی از نصاب علوم دینی رایج در آن زمان فراغت یافت (همان، ۱۳۸۲: ۱۲۷). از ویژگی‌های اخلاقی ایشان می‌توان همت بلند، روش مخصوص تعلیم و تربیت و جامع

صفات بودن را نام‌برد (همان، ۱۳۸۲: ۱۶۹). عشق و شیفتگی وی به قرآن، از همان دوران کودکی آغاز شده که آن هم نتیجه تربیت پدرشان بوده است. وی همواره با قرآن کریم همدم و قرآن کریم را با صدای دلنشین و رعایت کامل تجوید، تلاوت می‌کرد. او نکات و اسرار قرآن را طوری بیان می‌کرد که متخصصان فن تفسیر از آن در شگفت می‌ماندند (قاسمی، ۱۳۸۱: ۶۳). از مهم‌ترین آثار وی می‌توان به حجة‌الله البالغة در قواعد، مقاصد و اسرار شریعت، اشاره کرد که می‌توان آن را مهمترین اثر وی دانست، به‌ویژه در مباحث فقهی توجه نوگرایان دینی را به‌خود جلب کرده‌است. تأثیرپذیری مؤلف در این کتاب از غزالی، خطابی و عزبن عبدالسلام شافعی مذهب آشکار است. دهلوی مردی کوشا و کثیرالتألیف بود. آثار او را تا یک‌صد کتاب و رساله هم برشمرده‌اند که در حدود سی اثر از آن‌ها به چاپ رسیده‌است. آثار او به دو زبان عربی و فارسی نوشته شده‌است (خرمشاهی، ۱۳۸۵: ۶۴). دهلوی افزون بر فتح‌الرحمن که ترجمه‌ای است از قرآن کریم، کتاب‌های قرآنی دیگری تحت عناوین فتح‌الکبیر فی اصول‌التفسیر و فوزالکبیر فی اصول‌التفسیر دارد که کتاب اخیر در اصل به فارسی بوده و بعدها به عربی ترجمه شده و هم‌اکنون بیشتر ترجمه عربی آن مورد عنایت قرآن‌پژوهان است (قاسمی، ۱۳۸۱: ۷۸). قرآن کریم سرچشمه جاودان هدایت انسان‌ها است و اصلاح و تربیت مسلمانان و ترقی علمی و فکری‌شان به فهم و تدبر قرآن وابسته‌است؛ از این‌رو به گسترش قرآن و علوم قرآنی عنایت ویژه‌ای نموده‌است (همان: ۷۹).

۳. نخستین اقدام و نخستین ترجمه قرآن کریم به زبان فارسی

گفته می‌شود سلمان فارسی، اولین کسی است که قرآن کریم را به زبان فارسی ترجمه کرده‌است. برخی بر این باورند که او سوره فاتحه را ترجمه کرده و عده‌ای دیگر معتقدند که او به ترجمه بسم‌الله اکتفا نموده‌است. نخستین کسی که این نظریه را مطرح کرده، شاهپور بن طاهر اسفراینی، متوفی ۴۷۱ هجری قمری است که در مقدمه کتابش با عنوان: «تاج‌التراجم فی التفسیر القرآن‌للاّعاجم» به این موضوع اشاره کرده‌است (ابولیل، ۲۰۰۲: ۳۸۱). همچنین شمس‌الأئمه محمد بن احمد، متوفی ۴۸۳ هجری قمری، در کتاب «مبسوط» در بحث جواز خواندن سوره فاتحه به زبان فارسی برای کسانی که از خواندن عربی آن ناتوان هستند، به یک روایت از امام ابوحنیفه اشاره کرده که جواز این کار را تأیید می‌کند. طبق این روایت، گروهی از اهالی فارس برای سلمان فارسی نامه‌ای نوشتند و از او خواستند سوره فاتحه را به فارسی بنویسد تا زمانی که آنان خواندن سوره فاتحه به زبان عربی را یاد گرفتند، همان ترجمه را در نماز می‌خواندند. امام ابوحنیفه از این روایت استدلال کرده و چنین فتوایی صادر کرده‌است (سرخسی، بی‌تا: ۳۷/۱)؛ اما این که آیا سلمان فارسی واقعاً اولین کسی بوده که قرآن کریم را ترجمه کرده‌است، یک احتمال است. با توجه به اهمیت این کار، باید در زندگی‌نامه حضرت سلمان فارسی به این واقعه اشاره می‌شد، اما هیچ روایت مستند و معتبری در این زمینه یافت نمی‌شود. همچنین، اگر چنین کاری انجام می‌شد، باید با مشورت سایر صحابه صورت می‌گرفت و ترجمه قرآن کریم به زبان‌های دیگر، به‌ویژه به زبان فارسی، در آن شرایط حساس ممکن بود مشکلاتی را ایجاد کند؛ اولاً، نیازی به این کار نبود زیرا در زمان پیامبر (ص) مسلمانان غیرعرب بسیار کم بودند و آنان که مسلمان شده بودند، تسلط کامل به زبان قرآن و عربی داشتند. با توجه به حساسیتی که مردم فارسی‌زبان نسبت به زبان خود داشتند، اگر قرآن کریم به فارسی ترجمه می‌شد، احتمالاً همان ترجمه به‌عنوان اصل پذیرفته می‌شد و از لغت اصلی قرآن دوری می‌کردند. این امر می‌توانست سبب فتنه‌ای بزرگ شود؛ بنابراین، این احتمال بعید به نظر می‌رسد که صحابه کرام چنین کاری را انجام داده باشند (ابولیل، ۲۰۰۲: ۳۸۱). اولین ترجمه فارسی قرآن کریم که به دست ما رسیده، ترجمه تفسیری است که توسط ابوصالح منصور بن نوح سامانی (۳۶۵ هجری قمری) حاکم ترانسوکسانیا و خراسان انجام شده‌است. تاریخ دقیق این ترجمه مشخص نیست، اما از مقدمه این کتاب می‌توان فهمید که ابوصالح علما را جمع کرده و از آن‌ها در مورد مشروعیت ترجمه قرآن کریم به زبان فارسی سؤال کرده‌است. علمای حاضر فتوای جواز این کار را صادر کردند، به شرط آن که این کار توسط علمای توانا و اهل فن

انجام شود. برای این تفسیر، مخطوطات زیادی وجود دارد که قدیمی‌ترین آن‌ها مخطوط رامبور (۶۰۰ هجری قمری) است که تاریخ آن به سال ۳۱۱ هجری قمری برمی‌گردد. علاوه بر این، ترجمه فارسی دیگری از قرآن کریم با خط رومی نیز وجود دارد که توسط محمد ابوالفتح سال در ۶۲۸ هجری قمری نوشته شده است و اکنون یک نسخه مخطوط از آن در کمبریج نگهداری می‌شود. در برخی منابع آمده است که یک ترجمه فارسی دیگر برای قرآن کریم وجود دارد که در واقع مختصر تفسیر طبری است و به سال ۳۱۱ هجری قمری و زمان پادشاهی ابن صالح منصورین نوح برمی‌گردد، اما این تفسیر ناپدید شده و از آن هیچ اثری باقی نمانده است (همان‌جا).

۱-۳. ترجمه فتح الرحمن دهلوی

فتح الرحمن یکی از ترجمه‌های سلیس و عام فهم قرآن کریم به زبان فارسی است. دهلوی این ترجمه را برای نخستین بار پیش از سفر حج سال ۱۱۴۳ هـ ق شروع و در اوائل شعبان ۱۱۵۱ هـ ق به اتمام رساند (قاسمی، ۱۳۸۱: ۱۴۲). دهلوی از قرآن ترجمه‌ای تحت‌اللفظی و بسیار دقیق و صحیح به دست داده که قطعاً در میان ترجمه‌های قدیم و جدید قرآن به زبان فارسی مقامی ممتاز دارد و حقاً می‌باید از عدم رواج آن در ایران متأسف بود و به معرفی و ترویج آن همت‌گماشت (حداد عادل، ۱۳۷۰: ۵۶). یکی از بزرگترین شاهکارهای علمی دهلوی، ترجمه گرانسنگ ایشان به زبان فارسی است، وی با زبان فارسی سلیس و روان، قرآن کریم را برای مردم ترجمه نمود که به فتح الرحمن شهرت دارد. برخی از محققان ایرانی آن را در شمار بهترین ترجمه‌ها نهاده‌اند (قرطبی، ۱۳۷۵: ۱۰۷).

دهلوی، هدف خویش را از این اثر این‌گونه بیان می‌دارد: «اگر از انصاف کار گیرید، فائده اساسی از نزول قرآن این است که از آن پندگیرید و از هدایات آن ارشاد و رهنمونی یابید. هدف از قرآن تنها تلفظ نمودن به آن نیست، هر چند آن نیز غنیمت است این چه شیوه‌ای است که مسلمانان در پیش گرفته‌اند که برای فهم قرآن تلاش نمی‌ورزند و آن‌که معنی قرآن کریم را ندانند، چه حلاوت و لذتی بهره‌اش می‌گردد» (دهلوی، ۱۳۸۹: ۶۰۷). یکی از اهداف مهم محدث دهلوی از این اثر ارزشمند، درک نمودن فارسی‌زبانان پیام قرآن مجید را بدون تکلف است، چنان‌چه می‌گوید: «متن تهیه شده این کتاب (فتح الرحمن) پس از خواندن قرآن کریم و رساله‌های مختصر فارسی است تا فارسی را بدون تکلف درک نمایند، به‌ویژه برای بچه‌های ارتشیان و اهل حرفه که نمی‌توانند علوم عربی را تکمیل کنند؛ از این رو لازم است که در نخستین مراحل سن تمیز، این کتاب به آنان آموزش داده شود تا نخستین چیزی که وارد روزنه ذهن‌شان می‌شود معانی کلام الله باشد و سلامت فطرت‌شان از دست نرود. این‌که با وجود ترجمه‌های دیگر قرآن کریم به زبان فارسی، محدث دهلوی ترجمه‌ای دیگر بر ترجمه‌های قرآن کریم اضافه کرد، وی می‌نویسد: «در این زمانه که ما در آن زندگی می‌کنیم و کشوری که در آن سکونت گزیده‌ایم، خیرخواهی مسلمانان، ایجاب می‌کند به زبان سلیس فارسی متداول و مروج قرآن کریم ترجمه گردد تا عوام و خواص به گونه یکسان آن را بفهمند و بزرگ و کوچک معانی قرآن را درک نمایند، برای آن خود را ناگزیر یافت به ترجمه‌های دیگر با دقت نگریت تا در ترویج و نشر و پخش هر ترجمه‌ای که مناسب باشد تلاش ورزد که در حد امکان برای مردم روزگار مقبول و مورد عنایت افتد؛ اما در برخی ترجمه‌ها، تطویل بی‌کیفیت را احساس نمود و برخی ترجمه‌ها در حد اختصار مخل یافت که برخی ترجمه‌ها به این پیمان نبوده، همان بود که عزم خویش را بر ترجمه جدید جزم نمود» (همان‌جا).

۴. بررسی و تطبیق نمونه‌هایی از ترجمه دهلوی و گرمارودی

قرآن کریم، سندی مکتوب از احوال زبان عربی است. زیبایی‌ها و ظرافت‌های این احوال، اسباب تمایز ترجمه‌های متعدد را فراهم کرده است. محدث دهلوی به‌عنوان ادیب برجسته از شبه‌قاره ضمن تسلط بر علوم دینی، از علوم ادبی زبان عربی و زبان فارسی حظی وافر و نصیبی گرانسنگ داشت. در ادبیات فارسی و از جمع ادبای مشهور معاصر، ادیب ممتاز و مترجم عالی‌قدر

علی موسوی گرمارودی جایگاه ادبی و علمی ویژه‌ای دارد. این جایگاه بر اصحاب معرفت ادبی و دینی پوشیده نیست. دهلوی و گرمارودی هر دو نمایندگان شایسته‌ای هستند که با ورود به مقوله ترجمه قرآن کریم، اسباب پویایی و غنای ادب فارسی را با ترجمه‌های خویش فراهم کرده‌اند. در زیر با عنایت به ظرافت‌های زبانی، ترجمه آیاتی از سوره‌های مختلف قرآن کریم مورد بحث بلاغی-ساختاری قرار گرفته تا میزان تأثیر توجه به بافت و ساختار، در تأدیه دقیق معنا مشخص شود.

۱-۴. آیه ۲۶۳ سوره بقره: ﴿قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ﴾

توضیح آیه: در آیه فوق، برای پذیرفته شدن صدقه نزد خداوند دو شرط بیان شده است؛ یکی آن‌که مال خود را در راه خدا انفاق کرده بر آن شخص منت نگذارد، دوم این‌که با او چنین برخوردی نکند که او خود را ذلیل و خوار احساس کند یا به او اذیت و آزاری برسد (عثمانی، ۱۳۹۲: ۳۹۸/۲). "قول معروف" و "مغفره" مفاهیمی هستند که در قرآن به آن‌ها تأکید شده است؛ با توجه به بافت آیه، ترجمه دهلوی و گرمارودی مورد مقایسه قرار می‌گیرد.

ترجمه دهلوی: ترجمه: «سخن ملایم گفتن» ترجمه گرمارودی: «گفتاری شایسته»

نقد و بررسی: هر دو ترجمه دقیق و رسا هستند، اما ترجمه دهلوی از عمق و عنایت بیشتر به بافت جمله در متن حکایت می‌کند؛ زیرا وی "معروف" را به "ملایم گفتن" ترجمه کرده، اما گرمارودی آن را به "شایسته گفتن" ترجمه کرده است. ملایمت از لوازم شایستگی است. شایستگی دربردارنده حیطه وسیع‌تری از معنا است. وسعت معنا در آیه، قدری مخاطب را از مفهوم مد نظر آیه دور می‌کند؛ زیرا قرائن موجود در آیه نظر به وسعت ندارد، بلکه دقیقاً به مدد قرائن ماقبل و مابعد، جزئیات مفهومی را قصد کرده است. بافت و قرائن آیه بیشتر با ترجمه دهلوی "ملایم گفتن" انطباق دارد، زیرا به دنبال همین آیه می‌آید: یا ایها الذین آمنوا لا تبطلوا صدقاتکم بالمن والاذی. (بقره: ۲۶۴). در این جا تقابل "من و اذی" با ملایم سخن گفتن بیشتر انطباق دارد تا سخن شایسته گفتن. اغلب مفسران "قول معروف" را به "کلام حسن" ترجمه کرده‌اند که با ترجمه دهلوی بیشتر همخوانی دارد (مظهری، ۱۴۱۲: ۳۷۵/۱، سیوطی، بی تا: ۵۸).

۲-۴. آیه ۲ سوره قدر: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (۱) وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ﴾

توضیح آیه: یکی از اسلوب‌های خاص قرآنی، به‌کاربردن عبارت «وما أدراک» است. این یک ویژگی مهم در سبک نگارش قرآن کریم است. این عبارت توجه مخاطب را به مضمون جلب می‌کند و او را به فکر و تأمل وامی‌دارد. اهتمام به اهمیت موضوع یکی از اغراض استعمال این اسلوب است. در دوازده مورد خداوند متعال لفظ «وما ادراک» را به‌کار برده است. همه این موارد به عظمت و بزرگی موضوع‌له اشاره دارند؛ به‌عنوان نمونه، در موضوع مورد بحث؛ یعنی آیه ۲ سوره قدر ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ﴾ قرآن عظمت و اهمیت شب قدر را به‌تصویر می‌کشد. سوره، پس از ذکر نزول قرآن در شب قدر با یک استفهام، اما با اسلوب خاص تعقیب می‌شود تا ذهن مخاطب را نسبت به منزلت و جایگاه رفیع این شب به‌چالش بکشد. همان‌گونه که در سوره القارعه با این اسلوب می‌فرماید: "و ما ادراک ما القارعه" خداوند روز قیامت را با این سؤال بلاغی مطرح می‌کند تا مخاطب را به اندیشیدن و تأمل در مورد این روز بزرگ که عظمت، هولناکی و سترگی آن ورای اندیشه و درایت مخاطب است وادارد و اما معنای تعبیر قرآنی: ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ﴾ در ترجمه دهلوی و گرمارودی؛ ترجمه دهلوی: چه چیز مطلع ساخت تو را که چیست شب قدر؟ ترجمه گرمارودی: «تو چه می‌دانی شب قدر چیست؟» قبل از ورود به بحث تطبیقی در ذکر معنای آیه، بهتر است قدری از منظر فقه‌اللغه و معنای نهفته در لفظ «دَری» و مصدر آن؛ یعنی «درایه» پرداخته شود. در «التحقیق فی کلمات القرآن» به‌نقل از المصباح‌المنیر فیومی آورده است: «دریت الشیء دریاً من باب رمی و دریه و درایه؛ علمته و یعدی بالهمزه فیقال أدریته به» و در ادامه به‌نقل از التهذیب آورده است: «قال الیث: ینال دری یدری دریا و درایه و دریا. و ینال اتی فلان الأمر من غیر دریه، ای من غیر علم» و به‌نقل از مفردات راغب آورده است: «الدراية المعرفة المدركة بضرب من- الختل، ینال دریته و دریت به دریه، نحو فطنت و شعرت. و کل موضع ذکر فی القرآن و ما أدریک: فقد عَقِبَ ببیانہ - و ما أدراک

ماهیه ناره حامیه - و کل موضع ذکر فيه و ما یدریک: لم یعقبه بذلک - وما یدریک لعل الساعه قریب - و الدرایه لاتستعمل فی - الله تعالی» (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۲۰۸/۳). قابل ذکر است که اصل واحد در معنای کلمه دری معرفت بدون مقدمات معمول است: «انه يستعمل فی موارد لایتحقق و لایوجد بتهیه المقدمات ولابد أن یحصل بطریق غیر عادی و هذا هو الفارق بینها و بین ماده العلم و المعرفة و بهذا المعنی یظهر اللطف فی التعبير بها فی موارد استعمالها» (همانجا). بیان مقصود به جمله - و ما أدراک و یا جمله - و ما یدریک - هر کدام استعمال خاص خود را دارد. در التحقیق به نقل از مفردات راغب آورده است: «فإن جمله - و ما أدراک - یعبر بها فی مقام یُراد البیان و التوضیح لموضوع معین و یؤتی بها للتعظیم و أهمیه الموضوع و اما جمله - و ما یدریک - فهي إخبار عن عدم تمكن المخاطبین و قصورهم فی معرفه الموضوع و إن اجتهدوا» (همان: ۲۰۹/۳) و برای فعل ماضی که در مقام بیان و توضیح موضوع معین مهم می آید مثال آورده است: «القارعه ما القارعه و ما أدراک ما القارعه یوم یكون الناس كالفراس المبتوث» (القارعه/۱-۳) که در تعقیب - ما أدراک - به بیان مقصود از موضوع معین پرداخته است که مقصود از آن همان یوم قیامت است و در معنای لفظ (ما) ذکر کرده است: «کلمه ما اسمیه نکره استفهامیه بمعنی أى شیء، أى: أى شیء أدراک؟» (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۲۰۸/۳). با این مقدمه، به بررسی معنای آیه سوره «قدر» در دو ترجمه پرداخته می شود.

بررسی: گرمارودی آیه دوم سوره قدر ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ﴾ را بدین صورت معنا کرده است که "و تو چه می دانی که شب قدر چیست؟" این ترجمه با اصل لغوی و اعرابی آیه مطابقت ندارد؛ زیرا فاعل فعل، ضمیر مخاطب نیست بلکه فاعل ضمیر مستتر هو و مرجع آن مای استفهامیه آغازین است (ابن خالویه، ۱۳۶۸: ۱۴۲) اما دهلوی در ترجمه آیه آورده است: «چه چیز مطلع ساخت تو را که چیست شب قدر؟» با توجه به ساختار نحوی عبارت قرآنی، ترجمه دهلوی بنا به چند دلیل، دقیقاً منطبق با اعراب واقعی آیه است و انطباق فعل با فاعل دقیقاً در ترجمه آمده است. ترجمه گرمارودی مفهومی از تعبیر قرآنی است. فاعل فعل «أدری» که همان عامل مؤثر در ایجاد درایت باشد و نفس سؤال هم برای تعیین هویت اوست، را مهمل گذاشته است؛ حال آن که سخن استفهامی أصالتاً برای تعیین هویت عامل مؤثر در تأسیس و ایجاد این معنا ساخته و پرداخته شده است. ترجمه گرمارودی از بافت سخن فاصله گرفته و آن گونه که باید و شاید وافی به مقصود نیست. باید توجه داشت که سؤال از مخاطب این است که کدام ماهیت توانویارای معرفی دقیق و همه جانبه ماهیت عظیم شب قدر را به شما مخاطب یا امثال تان دارد؟ استفهام، بدان معنا است که معرفی شب قدر با آن همه عظمت جزء حیطة دانش پروردگار در حیطة علمی کس دیگر نیست. توجه به این معنا در ترجمه دهلوی رعایت شده است: «چه چیز مطلع ساخت تو را که چیست شب قدر؟» همچنین در آیه ۳ سوره قارعه: ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ﴾ دهلوی: «و چه چیز مطلع ساخت تو را که چیست قیامت» گرمارودی: «تو چه میدانی آن رویداد فرو کوبنده چیست» و همچنین در آیه ۵ سوره همزه: ﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطْمَةُ﴾ دهلوی: «چه چیز مطلع ساخت تو را که چیست حطمه» گرمارودی: «تو چه دانی که آن خردکننده چیست؟» در همه این موارد ترجمه دهلوی با توجه به قرائن و قواعد دستوری دقیق تر از ترجمه گرمارودی است. عامه مفسران «ادراک» را به «أعلمک» ترجمه کرده اند. زحیلی می گوید: «وما أعلمک» (زحیلی، ۱۴۱۸: ۴۰۰/۳۰). صاحب جلالین می گوید: «أدراک أى أعلمک» (سیوطی، بی تا: ۸۲۱، نسفی، ۱۳۱۹: ۶۳۷، بیضاوی، ۱۴۱۸: ۲۲۹/۵) تقریباً در همه مواردی که واژه «أدراک» به کار رفته است، ترجمه گرمارودی از این قصور در رنج است.

۴-۳. آیه ۲۶۴ سوره بقره: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾
توضیح آیه: در این آیه، قرآن کریم هر صدقه ای که منت، اذیت و آزار به همراه دارد را باطل و کالعدم تلقی می کند که ثوابی بر صاحبش تعلق نمی گیرد. خداوند مثال آن ها را به سنگ صافی تشبیه کرده که بر آن قدری خاک نشسته و کسی در آن خاک

بذری بکارد سپس بر آن باران تندی بیارد که آن را کاملاً بربود و صاف‌کند. چنان اشخاصی هیچ بهره‌ای از انفاق خویش نمی‌برند. با توجه به سیاق و بافت آیه، ترجمه دهلوی و گرمارودی بررسی می‌شود.

ترجمه دهلوی: بر وی باشد اندک خاکی. ترجمه گرمارودی: بر آن گردوخاکی نشسته‌است.

بررسی: در این جا دقت نظر ترجمه محدث دهلوی نمایان می‌شود، زیرا «تراب» اسم نکره‌ای است که در درون خود حامل وصف است و این نکته را دهلوی در ترجمه در نظر گرفته‌است؛ اما گرمارودی و خیلی از مترجمان دیگر معنای وصفی را در اسم نکره در نظر نگرفته‌اند (نک، شیخ‌الهند، ۱۹۳: ۴۴).

۴-۴. آیه ۲۵ **سوره ذاریات** ﴿إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ﴾ این آیه، بخشی از داستان حضرت ابراهیم (ع) و ملاقات او با فرشتگان است، فرشتگان به صورت ناشناس نزد حضرت ابراهیم (ع) می‌آیند وی از آن‌ها با گشاده‌روی استقبال می‌کند و برایشان گوساله بریان می‌آورد اما فرشتگان غذا نمی‌خورند. این جاست که ابراهیم (ع) نگران می‌شود و می‌گوید: «قوم منکرون». ترجمه دهلوی: «پس سلام گفتند، جواب سلام داد (و به دل گفت ایشان گروهی هستند ناشناخته)». ترجمه گرمارودی: «و درود گفتند، او نیز درود گفت و (پنداشت) گروهی ناشناسند».

نقد و بررسی: دهلوی در ترجمه عبارت «به دل گفت» را آورده است. این ترجمه به مدد قرائن دقیق‌تر به نظر می‌آید. در تفسیر جلالین آمده‌است: «قال ذلک فی نفسه و هو خبر مبتدأ مقدر أی هؤلاء» (سیوطی، بی تا: ۶۹۴). عبارت پنداشتن آن‌چنان که در ترجمه گرمارودی آمده‌است، دایره معنایی و مفهومی آن «شناختن» را محتمل بر دیدن قبلی می‌کند، ولی در دل گفتن بر ناآشنا بودن آن‌ها صحه می‌گذارد. همچنین دهلوی می‌گوید: «جواب سلام داد» که به این مطلب عده زیادی از مفسران اشاره کرده‌اند؛ این که ابراهیم -علیه السلام- جواب سلام فرشتگان را با سلامی بهتر داد؛ لذا قرآن کریم آن را با جمله اسمیه‌ای که دلالت بر ثبوت می‌کند ذکر فرموده‌است. ترجمه دهلوی این نکته را رعایت نموده‌است: «سلام گفتند، جواب سلام داد»، اما در ترجمه گرمارودی آمده‌است: «و درود گفتند او نیز درود گفت»؛ یعنی سلام دادن ابراهیم با سلام فرشتگان هیچ تفاوتی نداشت. تغییر در اسلوب؛ یعنی «سلام کردند جواب سلام داد» خود مبین آن است که مترجم، تفاوت منصوب و مرفوع بودن «سلام» را در عبارت قرآنی لحاظ داشته‌است. قرآن کریم سلام فرشتگان را در قالب جمله فعلیه تعبیر نمود و جواب ابراهیم -علیه السلام- را در قالب جمله اسمیه بیان فرمود. زحیلی می‌گوید: «فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ أی نَسْلَمُ عَلَیْکَ سَلَامًا فَأَجَابَهُمْ بِأَحْسَنَ مِنْ تَحِیتِهِمْ بِمَا یَدُلُّ عَلَى الثَّبَاتِ فَقَالَ سَلَامٌ عَلَیْکُمْ» (زحیلی، ۱۴۱۸: ۲۶/۲۷). آلوسی نیز می‌گوید: «فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَمٌ أی نَسْلَمُ عَلَیْکَ سَلَامًا... قَالَ سَلَامٌ أی عَلَیْکُمْ سَلَامٌ عَدَلَ بِهِ إِلَى الرَّفْعِ بِالْإِبْتِدَاءِ لِقَصْدِ الثَّبَاتِ حَتَّى یَكُونَ تَحِیتُهُ أَحْسَنَ مِنْ تَحِیتِهِمْ أَخَذًا بِمَزِيدِ الْأَدَبِ وَالْإِكْرَامِ» (آلوسی، ۱۴۱۵: ۱۲/۱۴).

۵-۴. آیه ۲۵ **سوره بقره** ﴿وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

توضیح آیه: آیه مزبور، به توصیف پاداش‌های بهشتی برای مؤمنان می‌پردازد. در بهشت، مؤمنان از نعمت داشتن همسرانی پاکیزه بهره‌مند خواهند شد، قرآن کریم همسران بهشتی‌ها را به «مطهره» تعبیر کرده‌است؛ یعنی همسران بهشتی از هرگونه آلودگی، نقص و عیب پاک هستند. دهلوی با توجه به ظرافت‌های معنایی آیات قرآنی (وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ)، این آیه را ترجمه کرده‌است. ترجمه دهلوی: ایشان راست آن‌جا زنان پاک‌کرده‌شده. ترجمه گرمارودی: و آن‌ها در آن همسرانی پاکیزه دارند. بررسی: گرمارودی و برخی مفسران «مطهره» را «پاکیزه» معنا کرده‌اند، پاکیزه در حقیقت معنای اسم فاعلی‌اش؛ یعنی طاهره است؛ اما محدث دهلوی آن را به «پاک کرده‌شده» یا تطهیر شده ترجمه کرده‌است، زیرا مطهره اسم مفعول و به معنای تطهیر شده ترجمه می‌شود. در بسیاری از موارد، دهلوی معنای مفعولیت را در مفعول بودن در نظر گرفته‌است، به خلاف مترجمان دیگر که مفعول را یا به معنای مصدر و معانی دیگر ترجمه کرده‌اند، آیه ۱۴ **سوره مزمل**: (وَكَاَنَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مِهِيلًا) بسیاری از مترجمان

«مهیل» را به معنای «روان» ترجمه کرده‌اند (نک، میبیدی)؛ اما دهلوی آن را به معنای مفعولیت ترجمه کرده‌است. وی چنین ترجمه می‌کند: و شود کوه‌ها مثل ریگ از هم پاشیده شده. دهلوی در این جا «مهیل» را به همان معنای مفعولیت ترجمه کرده‌است؛ زیرا «مهیل» اسم مفعول و در اصل «مهیول» است (زحیلی، ۲۰۱/۲۹). همچنین «معلومات» را در آیه: (الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ) (بقره: ۱۹۷) دهلوی به «دانسته شده» ترجمه کرده‌است؛ درحالی که اغلب مفسران به «معین» و «معلوم» ترجمه کرده‌اند؛ اما این که چرا قرآن همسران بهشتی را به «مطهره» تعبیر کرده و به «طاهره» تعبیر نکرده‌است؟ در این هم نکته‌ای نهفته است و آن این که یک پاک‌کننده‌ای آن‌ها را پاک کرده‌است و آن پاک‌کننده جز خدای متعال دیگری نیست که می‌خواهد به بندگان صالح خویش بهترین‌ها را مهیا کند (زمخشری، ۱۴۳۰: ۶۴/۱).

۶-۴. آیه ۲۵ سورة قلم: ﴿وَعَدُوا عَلَىٰ حَرْدٍ قَادِرِينَ﴾

این آیه، ادامه داستان باغداران ثروتمندی است که تصمیم گرفتند صبح زود به باغ بروند و محصول آن را برداشت کنند بدون این که چیزی برای فقراء و مستمندان در نظر بگیرند. آن‌ها درحقیقت به قدرت و توانایی خود مغرور بودند و می‌پنداشتند که می‌توانند چنین کاری را انجام دهند و خود را به زعم خود توانا می‌پنداشتند. دهلوی با توجه به بافت آیه، ظرافت‌های ترجمه را در این آیه در نظر گرفته‌است. ترجمه دهلوی: «و پگاه رسیدند بر نیت بخل، توانا به زعم خود». ترجمه گرمارودی: «و بر منع (بینوایان در ورود به باغ) دل استوار کردند». بررسی: واژه «حرد» را دهلوی به «نیت» ترجمه کرده‌است که با توجه به سیاق و سباق آیات، دقیق‌تر از «منع» است، هرچند که ترجمه «منع» هم صحیح است. ابن منظور می‌گوید: «الحرد القصد والحرد المنع والحرد الغيظ والغضب ويجوز أن يكون هذا كله معنى قوله تعالى» (ابن منظور، ۱۴۱۵: ۱۴۵/۳)؛ اما واژه «قادرین» را دهلوی به «توانا به زعم خود» ترجمه کرده‌است که این نشان‌دهنده دقت بالایی وی در ترجمه است؛ زیرا آن‌ها بر اساس گمان خود فقط توان نداشتند که فقراء را منع کنند. صاحب تفسیر جلالین می‌گوید: «قادرین أی علیه فی ظنهم» (سیوطی، بی‌تا: ۷۵۹)؛ اما گرمارودی «حرد» را متعلق به «قادرین» دانسته‌است؛ یعنی توانا بر منع آن‌ها هستند؛ درحالی که «علی حرد» بنابر گفته صاحب کشاف متعلق به قادرین نیست و قادرین حال است. زمخشری می‌گوید: «قادرین علی ما عزموا علیه من الصرام و حرمان المساکین و علی حرد لیس بصله قادرین» (زمخشری، ۱۴۳۰: ۱۱۳۱). این نکته را دهلوی رعایت کرده‌است، جایی که لفظ «حرد» را «نیت» ترجمه کرده و «قادرین» را حال قرار داده و با دقت بسیار بالایی در آخر آورده‌است «به زعم خود» که این همان گفته صاحب جلالین است و کاملاً با سیاق و سباق آیات هم مناسب است.

۷-۴. آیه ۱۰ سورة سبأ: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَالنَّارُ لَهُ الْخَبْدِ﴾. در این آیه، به نعمت‌ها و معجزاتی که خداوند متعال به حضرت داود علیه السلام عطا کرده، اشاره شده‌است؛ از جمله این نعمت‌ها، صدای بسیار زیبا و آهنگ دلنشین در تسبیح خداوند متعال است؛ طوری که کوه‌ها با او هم‌نوا می‌شدند و پرندگان در تسخیرش قرار گرفته بودند. دهلوی با توجه به بافت آیه و متعلقات آن، آیه را دقیق‌تر ترجمه نموده‌است. ترجمه دهلوی: «گفتیم ای کوه‌ها به زیر و بم تسبیح گوید همراه او مسخرش ساختیم مرغان را». ترجمه گرمارودی: «ای کوه‌ها و پرندگان با او هم‌نوا شوید». بررسی ترجمه دهلوی: زمخشری می‌گوید: «قلنا یا جبال رجعی معه فی التسبیح» (همان: ۸۶۸). صاحب جلالین می‌گوید: «قلنا یا جبال أَوِّبِي معه بالتسبیح» (سیوطی، بی‌تا: ۵۶۳). کاستی بارزی که در ترجمه گرمارودی وجود دارد این است که گفته «با او هم‌نوا شوید»، اما مشخص نکرده‌است که هم‌نواشدن در چه چیزی؟ درحالی که دهلوی به وضوح بیان کرده‌است: «ای کوه به زیر و بم تسبیح گوید همراه او» که این ترجمه دقیق‌تر است. نکته دیگری که این جا قابل ذکر است این است که اغلب مفسران و به تبع مترجمان «واو» را در «والطیر» عطف بر محل منادا دانسته‌اند؛ یعنی این که کوه‌ها و پرندگان با سلیمان (ع) هم‌نوا شوید (درویش: ۷۳/۸)؛ اما دهلوی در این جا به ترکیب شاذ تأسی جسته و واو را عطف بر «فضلاً» دانسته‌است؛ یعنی خداوند متعال

پروندگان را مسخر حضرت سلیمان (ع) کرده‌بود. عده‌ای از مفسران این وجه را ترجیح داده‌اند: وسخرنا له الطیر (نک، زمخشری، ۱۴۰۷: ۴۲۹).

۸-۴. آیه ۴ سوره محمد: ﴿فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَتَمْتَهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَاقَ فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا﴾

توضیح آیه: این آیه از آیه‌های مدنی است و به نحوه برخورد مسلمانان با کفار متخاصم می‌پردازد. قرآن کریم قبل از این آیه به موضوعاتی همچون: مجازات کفار و مقاومت در مقابل آنان پرداخته‌است. آیات بعد از این آیه به اسیران جنگی، عفو و بخشش اشاره دارد. خود آیه به این اشاره دارد که مؤمنان هنگام مقابله با کفار، آنان را گردن بزنند. ترجمه دهلوی با توجه به بافت آیه و سیاق و سباق آن، دقیق‌تر به نظر می‌رسد. ترجمه دهلوی: «پس چون مصاف کنید با کافران پس بزنید گردن‌ها را». ترجمه گرمارودی: «پس هرگاه با کافران (حربی) روبه‌رو شدید (آنان را) گردن بزنید». بررسی: در ترجمه گرمارودی «روبه‌رو شدن» به ذهن وضعیت غیرجنگی را متبادر می‌کند؛ ولی در ترجمه دهلوی عین وضعیت جنگی و مصاف و درگیری دریافت می‌شود. در این‌جا ترجمه دهلوی دقیق‌تر و رساتر است، زیرا از بافت آیه با توجه به سباق و سیاق چنین برمی‌آید که هرگاه مسلمانان در قلب معرکه قرار گرفتند و با کفار روبه‌رو شدند، آنان را گردن بزنند. طنطاوی می‌گوید: «المراد باللقاء هنا القتال لا مجرد اللقاء والرؤية» (طنطاوی، ۱۳/۱۹۹۷: ۲۲۰). زحیلی می‌گوید: «اللقاء هو الحرب (هنا)» (زحیلی، ۸۳/۱۴۱۸: ۲۶). اشاره صریح طنطاوی و زحیلی مراد از ملاقات را رویارویی در جنگ می‌داند و نه صرف ملاقات.

۹-۴. آیه ۸ سوره محمد: ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ وَأُضِلَّ أَعْمَالُهُمْ﴾

توضیح آیه: آیه فوق، هشدار است به کسانی که به آموزه‌های اسلام پشت می‌کنند و از مسیر حق منحرف می‌شوند. این آیه در حقیقت انداز است برای این نوع افراد، که خداوند متعال نه تنها آن‌ها را به هلاکت می‌رساند، بلکه اعمال نیکویی که انجام داده‌اند را هم از بین می‌برد. ترجمه دهلوی: هلاکت باد ایشان را و حبط کرد خدا عمل ایشان را. ترجمه گرمارودی: و کافران را نگویند بادی و (خداوند) کردارهایشان را تباه گرداند. بررسی: هر دو ترجمه در این‌جا رسا و دقیق است، زیرا این یک جمله دعائیه است. البته قسمت دوم این آیه (واضل اعمالهم) را دهلوی جمله خبریه و خبر قطعی معنا کرده‌است؛ اما گرمارودی آنرا عطف بر فعل محذوف تعسا می‌کند و جمله دعائیه می‌پندارد. برخی از مفسران طبق دیدگاه دهلوی آنرا جمله خبریه می‌دانند: میبیدی چنین ترجمه می‌کند: و باطل کرد الله کردار ایشان و ناپیدا (میبیدی، ۱۳۸۸: ۳۲۴)؛ اما اغلب مفسران آنرا عطف بر جمله دعائیه می‌دانند. درویش می‌گوید: «واضل اعمالهم عطف على الفعل الذي نصب تعسا» (درویش، ۱۴۱۵: ۲۰۲/۹)؛ اما ترجمه دهلوی از قوت بیشتری برخوردار است به جهت آیه بعدش: «ذلک بانهم کرها...» و همین مطلب را مراغی و خازن اشاره کرده‌اند (مراغی، ۱۳۶۵: ۵۲/۲۶، خازن، ۱۴۲۰: ۴).

۱۰-۴. آیه ۱ سوره قریش: ﴿لَيْلَافٍ قُرَيْشٍ (۱) إِيْلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ (۲) فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ (۳) الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ (۴)﴾

توضیح آیه: سوره قریش به دو سفر تابستانی و زمستانی قریشیان اشاره دارد. در دوران جاهلی قتل و غارت و راهزنی و دزدی به اوج خود رسیده‌بود. کاروان‌های تجاری از دست راهزنان به‌ستوه آمده‌بودند؛ از این‌رو با تجهیزات امنیتی کامل به سفر می‌رفتند؛ اما خداوند به مردم قریش چنان شأن و شوکتی داده‌بود که راهزنان توان نزدیک شدن به کاروان آن‌ها را نداشتند. در حقیقت کاروان‌های تجاری قریش به فضل خداوند از هر دستبرد و تهدیدی محفوظ بود. ترجمه دهلوی: «برای شکر الفت دادن قریش». ترجمه گرمارودی: «برای پیوستگی قریش». بررسی: گرمارودی ایلاف را پیوستگی [و پیوستگی سفر تابستانی و زمستانی] معنا کرده‌است. این بدان‌می‌ماند که «فلیعبدوا» باید علتش پیوستگی باشد و حال آن‌که «ایلاف»: انس و الفت دادن است به این سفرها. علت انس به این سفرها در آیه پایانی آمده‌است که «اطعمهم من جوع و امنهم من خوف»؛ یعنی آن‌چه

آن‌ها را به این سفرها شائق‌ساخت، دو چیز بود یکی رفاه و دیگری امنیت راه؛ به دلیل آیه ۲۶ سوره انفال: «یتخطف من حولهم» که مؤیدی دیگر بر الفت قریشیان به اسفار به‌خاطر رفع خوف و هراس از راهزنان آن‌گاه که دیگران در معرض ربودن و غارت قرارداشتند. در حقیقت قسمت پایانی سوره تفسیری است بر قسمت آغازین آن. نگاه دقیق و عمیق دهلوی به کلیت سوره، در انتخاب الفاظ برای مواضع مختلف به او کمک کرده‌است. دهلوی در ترجمه، به این نکته توجه خاص داشته‌است. نکته دوم این که «ایلاف» از باب «إفعال» به معنی انس گرفتن و انس دادن می‌آید. اگر از باب تألیف (تفعیل) بیاید آن‌گاه به معنی پیوستگی نزدیک می‌شود. در ترجمه گرمارودی، معنای عبارت به «تألیف» نزدیکتر است تا «ایلاف». «یقال: ألف الشيء إیلافاً، وألف إلفاً وإلفاً، أی لزمه وعكف علیه، مع الأئس به وعدم النفور منه» (زحیلی، ۱۴۱۴: ۴۱۴/۳۰). «ألفت الشيء و ألفت فلاناً إذا أنست به، وألفت بينهم تألیفاً إذا جمعت بينهم بعد تفرق و ألفت الشيء تألیفاً إذا وصلت بعضه ببعض؛ ومنه تألیفُ الكتب» (ابن منظور، ۱۴۴۱: ۱۰/۹).

۵- نتیجه

قرآن کریم کتابی است در شریعت که مضامین و مفاهیم آن به زبان ادبی بیان شده‌است. زبان ادبی، زبانی است چندلایه که تأثیر هر کدام از لایه‌ها در جهت‌دهی معنا قابل ملاحظه است. از سوی دیگر، مضامینی چون: محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ، اسباب نزول و اطلاق و تقیید سبب شده‌است که انتقال معنای دقیق، مستلزم رعایت موارد مسبوق الذکر و عنایت به تمامی آن‌ها باشد. ضرورت تفسیر و تأویل وجوه مختلف از یک عبارت قرآنی حاصل درهم‌تنیدگی اسلوب چندلایه ادبی و مضامین شریعت است. با عنایت به اعتبارات فوق، ترجمه قرآن کریم آن‌هم در عباراتی کوتاه و موجز، گنجایش تعریف و تبیین جهات مختلف اسلوب ادبی و مضامین شریعت را به صورت یکجا ندارد. طبعاً وجوه تفسیری مختلف، اسباب حضور ترجمه‌های متعدد از قرآن کریم را فراهم آورده‌است. آن‌چه در این تحقیق انجام‌پذیرفت، نشان داد که ترجمه محدث دهلوی و ترجمه گرمارودی، علی‌رغم آن‌که هردو از ترجمه‌های برجسته و قابل اعتنا در اسلوب و سبک هستند، اما هر کدام، بالضروره در پرداخت موضوع و بیان مضمون، نگرش خاص خود را در هریک از اعتبارات مذکور دنبال کرده‌است. غرض از تبیین وجوه مختلف، تلاش برای ترجیح یکی از مترجمان بر دیگری نبوده است؛ زیرا مطمح نظر هریک از دو مترجم، اعتبارات لایه‌ای و سبکی خاصی بوده‌است که اسباب تفاوت این دو ترجمه را رقم زده‌است. تحقیق، نشان داد که محدث دهلوی در سطح بلاغی به معانی ثانویه، سیاق آیات، وجوه مختلف اعرابی و لطایف ساختار صرفی و نحوی توجه ویژه‌ای داشته‌است؛ این امر مبین آن است که علی‌رغم حضور محدث دهلوی در شبه‌قاره و بعد مسافت از مراکز دانش عربیت، مطالعات او در علوم ادب عربی و مباحث شریعت و علوم تفسیری از عمق، دقت، ظرافت و وسعت قابل ملاحظه‌ای برخوردار بوده‌است. حضور مشترک این عناصر، برجستگی، ماندگاری و شهرت ترجمه فارسی دهلوی از قرآن کریم را تضمین کرده‌است؛ در مقابل، ترجمه گرمارودی ویژگی‌های خاصی دارد که آن‌را از دیگر ترجمه‌ها متمایز می‌کند. او تلاش کرده‌است معانی عمیق قرآن را با زبانی ساده و رسا منتقل کند. نثر ترجمه او روان و سلیس است و خواننده را جذب می‌کند و از پیچیدگی‌های زبانی دور می‌کند. با این حال، از نظر دقت و ظرافت‌های نحوی و صرفی قرآن، در مقایسه با ترجمه محدث دهلوی، دقت کمتری دارد.

۶- منابع

قرآن کریم.

آلوسی، أبوالفضل شهاب‌الدین السید محمود. (۱۴۱۵). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی، چاپ اول، بیروت: دار الکتب العلمیه.

- ابن خالویه. حسین بن احمد. (۱۳۶۸). اعراب ۳۰ سوره من القرآن، چاپ سوم، تهران: چاپخانه احمدی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی. (۱۴۱۴). لسان العرب، چاپ سوم، بیروت: دار صادر.
- ابولیل، محمد. (۲۰۰۲م). القرآن الکریم من المنظور الاستشراقی (دراسة نقدیة تحلیلیة)، چاپ اول، مصر: دارالنشر للجامعات.
- انصاری، مسعود. (۱۳۹۲). فصلنامه ندای اسلام، سال شانزدهم، شماره ۹۴
- بیضاوی، ناصرالدین. (۱۴۱۸). تفسیر البیضاوی، چاپ اول، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- حداد عادل، غلامعلی. (۱۳۹۰). کیهان اندیشه، شماره ۴۰.
- خازن، علاءالدین. (۱۴۱۵). لباب التأویل فی معانی التنزیل، چاپ اول، بیروت: دار احیاء التراث.
- خرمشاهی، بهاءالدین. (۱۳۸۴). نشریة ترجمان وحی، سال پنجم، شماره ۱۸.
- خرمشاهی، بهاءالدین. (۱۳۸۵). نشریة ترجمان وحی، سال پنجم، شماره اول.
- خرمشاهی، بهاءالدین و دیگران. (۱۳۷۷). دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، تهران: انتشارات دوستان.
- خرمشاهی، بهاءالدین و دیگران. (۱۳۷۷). دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، (ذیل: دهلوی) تهران: انتشارات دوستان.
- درویش محیی‌الدین بن أحمد مصطفیٰ إعراب القرآن و بیانه، دار الإرشاد للشئون الجامعیة - حمص - سوریه، (دارالیمامة - دمشق - بیروت)، (دار ابن کثیر - دمشق - بیروت).
- درویش محیی‌الدین بن أحمد مصطفیٰ، إعراب القرآن و بیانه، دار الإرشاد للشئون الجامعیة - حمص - سوریه.
- دهلوی، شاه ولی‌الله. (۱۳۸۹). ترجمه قرآن کریم، تهران: نشر احسان.
- دهلوی، شاه ولی‌الله. (۱۹۸۹م). ترجمه قرآن کریم، نورانی کتب‌خانه، پیشاور، پاکستان.
- شیخ‌الهند، محمود حسن. (۱۳۹۳). ترجمه قرآن کریم، تهران: نشر احسان.
- عثمانی، محمد شفیع. (۱۳۹۲). معارف القرآن، ترجمه محمد یوسف حسین پور، چاپ اول، تربت‌جام: انتشارات شیخ الاسلام جام.
- قاسمی، محمود مسعود عالم. (۱۳۸۱). زندگینامه شاه ولی‌الله محدث دهلوی، ترجمه عبدالله خاموش هروی، چاپ اول، تربت‌جام: انتشارات شیخ الاسلام احمد جام.
- قرطبی، أبو عبدالله، محمد بن أحمد الأنصاری. (۱۳۷۵). الجامع لأحكام القرآن، چاپ دوم، قاهره: دار الکتب المصریة.
- گرمارودی، سیدعلی موسوی. (۱۳۸۳). ترجمه قرآن کریم، چاپ اول، قم: انتشارات قدیانی.
- مراغی، احمد بن مصطفیٰ. (۱۳۶۵). تفسیر المراغی، چاپ اول، مصر: مکتبه مصطفیٰ البابی الحلبي.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۶۰). التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه نشر و ترجمه.
- مظهری، ثناء‌الله. (۱۴۱۲). تفسیر المظهری، بی‌تا، کراچی: مکتبه الرشیدیة.
- میبیدی، احمد بن محمد. (۱۳۸۸). ترجمه قرآن، تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
- ندوی، ابوالحسن علی. (۱۳۸۲). تاریخ دعوت و عزیمت، ترجمه محمد ابراهیم دامنی، چاپ اول، زاهدان: انتشارات صدیقی.
- نسفی، ابوالبرکات. (۱۳۱۹). تفسیر النسفی، چاپ اول، بیروت: دار الکلم الطیب.
- ابن طاهر، شافور، تاج التراجم فی التفسیر القرآن للأعاجم، تصحیح: نجیب مایل هروی، تهران.
- بخاری، محمد بن اسماعیل. (۱۴۳۷). صحیح البخاری، چاپ اول، پاکستان: مکتبه البشری.
- درویش، محیی‌الدین بن أحمد مصطفیٰ. (۱۴۱۵). إعراب القرآن و بیانه، چاپ چهارم، دمشق: دار ابن کثیر، دمشق، ط: الرابعة، ۱۴۱۵ هـ.
- رواقی، علی. (۱۴۰۲). قرآن قدس، تهران: انتشارات سخن.
- زحیلی، وهبه بن مصطفیٰ. (۱۴۱۸). التفسیر المنیر فی العقیدة والشریعة والمنهج، چاپ سوم، دمشق: دار الفکر.
- الزمخشري، ابوالقاسم جارالله محمود بن عمر. (بی‌تا). اساس البلاغة، تحقیق عبدالحیم محمود، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، قم.

زمخشری، أبو القاسم جارالله محمود بن عمر. (۱۴۳۰). تفسیر الکشاف عن حقائق التنزیل وعیون الأقاویل فی وجوه التأویل، چاپ سوم، بیروت: دار المعرفة.

سرخسی، محمد بن احمد بن ابی سهل، مبسوط، مصر، مطبعة السعادة.

سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن بن أبی کبر، (بی تا). تفسیر الجلالین، چاپ اول، قاهره، دار الحديث.

طنطاوی محمدسید. (۱۹۹۷). التفسیر الوسیط للقرآن الکریم، چاپ اول، قاهره: دار نهضة مصر للطباعة والنشر والتوزيع.

کوشا، محمد علی. (۱۳۹۳). ترجمه آموزی قرآن کریم، تهران: نشر احسان.

محلی، جلال‌الدین محمد بن أحمد والسیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن بن أبی کبر، (بلا تاریخ). تفسیر الجلالین، چاپ اول، قاهره، دار الحديث.

نجده، رمضان. (۱۹۹۸). ترجمه القرآن واثرها فی معانیه، دمشق: دارالمحبة للطباعة والنشر والتوزيع.

نیسابوری، أبو الحسن مسلم بن الحجاج. (۱۴۲۹). صحیح المسلم، تحقیق و تخریج الاحادیث: أحمد زهه وأحمد عنایه، بیروت: دار الکتب العربی.

